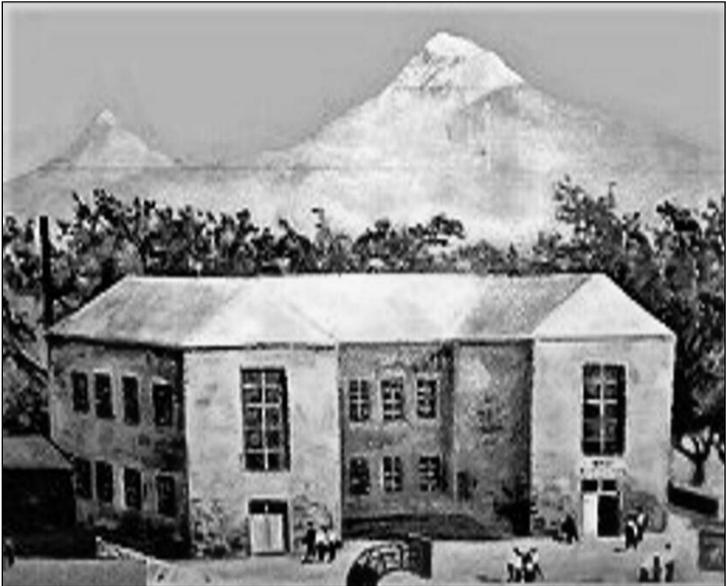

Uluxanlı məktəbinin adı çəkilən kimi yadıma ilk növbədə böyük ədibimiz, maarifçimiz, "Molla Nəsrəddin" jurnalının redaktoru Cəlil Məmmədquluzadə (Mirzə Cəlil) düşür. Bəs görəsən Cəlil Məmmədquluzadəni bu məktəbə nə bağlayırdı? Bu barədə yazımızın gedişində məlumat verəcəyik.

Şanlı keçmişə, böyük tarixə malik olan Uluxanlı məktəbi nəinki Zəngibasarda, İrəvanda, Qərbi Azərbaycanda, hətta bütün Qafqazda məşhur idi ki, bu məktəbin şan-şöhrətindən danışılırdı.

Qərbi Azərbaycanda məktəb sahəsində çox işlər görüldü və Uluxanlı məktəbi də daxil olmaqla bu ərazidə bir neçə yeni tipli məktəblər yarandı. Bu məktəblərin əksəriyyətinin sonluğu təxminən eyni olub. Bu mənada ki, onlar erməni daşnaklarının fitvası ilə bağlandı. Yerli gəlmişkən, Uluxanlı məktəbi ilə İrəvan Müəllimlər Seminariyasının bağlanması eyni dövrə təsadüf edib.

Uluxanlı məktəbi necə yarandı?

Təhsil tariximizdə ayrıca yeri olan bu məktəbin yaradılması barədə "Qafqaz təqvimi" ("Kavkazskiy kalendar") məcmuəsinin 1892-ci il tarixli nömrəsində məlumat verilir. Burada İrəvan quberniyasında Uluxanlı məktəbinin ilk yeni tipli məktəblərdən biri olması və 1881-ci ildə fəaliyyətə başlaması barədə söhbət açılır. Məktəblə bağlı internet resurslarında yerləşdirilən məqalələrə nəzər salsaq bu barədə məlumat əldə edə bilərik. Məlumat görə, Allahverdi Hacı Hüseyn oğlunun evində yerləşən bu məktəbin ilk müdiri o zamanın tanınmış maarifçisi Muxin olub. Xanlar bəy Həsənbəyov fənn müəllimi, Hacı Məşədi Hüseyn oğlu şəriət müəllimi, Məmməd bəy Lütvel bəy oğlu Qaziyev, Əbdüli Bağır oğlu Muxtarov, Rəhim Xəlilov və başqaları burada işləyiblər. Tədqiqatçılar yazdığına görə, tanınmış ədəbiyyatşünaslar və tənqidçilər Əziz Şərifin "Molla Nəsrəddinin yaranması" və Qulam Məmmədlinin "Molla Nəsrəddin" kitabında qeyd olunur ki, "keçən əsrin 80-ci illərində (tədqiqatçı qeyd edir ki, burada XIX əsr nəzərdə tutulur) Uluxanlı kəndində ilk dünyəvi məktəb açıldı. Görkəmli maarifçi Cəlil Məmmədquluzadə müəllimlik fəaliyyətinə Uluxanlı məktəbində başlamışdır".

Əziz Şərif "Molla Nəsrəddinin yaranması" kitabında bu

məktəb haqqında lazımı məlumatlar verilib.

Cəlil Məmmədquluzadə Uluxanlı məktəbinə kimin yerinə təyin olunub?

Filologiya elmləri doktoru, professor Əsgər Zeynalov "Unudulmaz Uluxanlı məktəbi" məqaləsində maraqlı detallara diqqət çəkir: "1881-ci ildə İrəvan gimnaziyası və İrəvan Müəllimlər Seminariyası ilə bərabər fəaliyyətə başlayan Uluxanlı məktəbi də ağır, çətin, şərafi yol keçmiş və acınacaqlı tale ilə ömrünü başa vurmuşdur. Uluxanlı məktəbinin 125 iliyinə həsr olunmuş "Zülmət səltənətində məşəl" kitabında bu unudulmaz təhsil ocağının yaranışı ilə bağlı oxuyuruq: "Uluxanlı məktəbi 1881-ci ildə fəaliyyətə başlamışdır. Məktəb Allahverdi Hacı Hüseyn oğlunun evində yerləşmişdi. İlk müdiri o zaman tanınmış maarifçi Muxin olmuşdur. Fənn müəllimi Xanlar bəy Həsənbəyov, şəriət müəllimi Hacı Məşədi Hüseyn oğlu idi. Sonra Məmməd bəy Lütvel bəy oğlu Qaziyev, Əbdüli Bağır oğlu Muxtarov, Hacı Molla Kərim Rzaquliyev və başqaları burada işləmişlər".

Bu fikirdən sonra Cəlil Məmmədquluzadənin Uluxanlı məktəbinə gəlişinə münasibət bildirilir: "Qulam Məmmədlinin "Molla Nəsrəddin" kitabında bir neçə səhifə bilavasitə Uluxanlı kənd məktəbinə həsr olunmuşdur. Qafqaz tədris dairəsinin müdiri 1887-ci il 7 avqust tarixli məktubunda yazır: "Uluxanlı məktəbində müəllim vəzifəsini ifa edən Məmməd bəy Qaziyev azad edilmiş, onun yerinə Cəlil Məmmədquluzadə təyin edilmişdir. (İ.İsmayilov, E.Həsənov. "Zülmət səltənətində məşəl". Uluxanlı məktəbi, s.17).

"Kavkazskiy kalendar" məcmuəsinin 1892-ci il nömrəsində göstərilir ki, iki sinifli Uluxanlı məktəbində Məşədi İbrahim Hüseyn oğlu Hüseynov məktəbin fəxri nəzarətçisi, Rəhim Musarza oğlu Xəlilov isə müəllim idi və burada 41 şagirdin təhsil alacağı nəzərdə tutulmuşdu.

Məcmuənin 1895-ci il sayında Uluxanlı məktəbində

Qərbi Azərbaycanın tarixində məşhur Uluxanlı məktəbi..

Oadey Tahirov və Kələntər Kələntərovun fəxri himayəçisi Nikolay Semyonoviç, Zazunovun nəzarətçi, Molla Axund Hacı Məşədi oğlu Hüseynovun şəriət müəllimi olduğu bildirilir.

Məcmuənin 1896-cı il nömrəsində isə Uluxanlı məktəbində Oadey Tahirov və Kələntər Kələntərov himayəçi, Viktor Aleksandroviç Muxin müdir, şəriət müəllimi Hacı Məşədi Hüseyn oğlu Axundov, müəllim isə Xanlar bəy Həsənbəyov təqdim olunur.

Məcmuənin 1897-ci il nömrəsində Uluxanlı məktəbində Oadey Tahirov və Kələntər Kələntərov fəxri himayəçi, Məmməd bəy Lütvel bəy oğlu Qaziyev, Molla Axund Hacı Məşədi Hüseyn oğlu Axundov şəriət müəllimi, Xanlar bəy Həsənbəyov müəllim kimi göstərilmişdir.

Bəlli olduğu kimi, Muxin Uluxanlı məktəbindən sonra İrəvan Müəllimlər Seminariyasında fəaliyyətini davam etdirmiş, onu burada Məmməd bəy Lütvel bəy oğlu Qaziyev əvəz etmişdir.

Muxin burada hazırlıq kursunun müdiri idi. Məcmuənin 1898-ci il nömrəsində məktəbdə 35 şagirdin təhsil aldığı və Tahirovun, Kələntərovun, Məmməd bəy Qaziyevin, Molla Axund Hacı Məşədi Hüseyn oğlu Axundovun eyni vəzifədə qaldığı, ancaq müəllim yerinin boş olduğu aydınlaşır". Alim qeyd edir ki, məcmuənin 1900-cü il nömrəsində Uluxanlı məktəbində 64 şagirdin təhsil aldığı, Oadey Tahirovun və Kələntər Kələntərovun fəxri himayəçi, Molla Vəli Məmmədli oğlunun şəriət müəllimi, müəllim yerinin isə boş olduğu bildirilir.

Uluxanlı məktəbində hansı dəyişikliklər baş verirdi?

"Xatırlatmaq lazımdır ki, Uluxanlı məktəbi 1901-ci ildə də həmin heyətlə fəaliyyət göstərmişdir. Məcmuənin 1902-ci il nömrəsində Uluxanlı məktəbində dəyişikliyin baş verməsi aydınlaşır. Belə ki, Tahirov və Kələntərovu fəxri himayəçi kimi Andrey Aleksandroviç Qluxov əvəz etmiş, Məmməd bəy Lütvel bəy oğlu Qaziyev isə yenə də nəzarətçi vəzifəsində qalmışdır. Məcmuədən o da bəlli olur ki, Oadey Tahirov və Kələntər Kələntərov Qəmərlinin Koyləsər kənd məktəbində fəxri nəzarətçi işləyirdilər. 1904-cü ildə də Uluxanlı məktəbində həmin heyət fəaliyyət

göstərirdi. Axtarışlar zamanı "Kavkazskiy kalendar" məcmuəsində Uluxanlı məktəbilə bağlı son məlumata 1909-cu ildə rast gəlinir. Burada göstərilir ki, həmin ildə Uluxanlı məktəbində Şəmdin bəy Mahmudbəyov nəzarətçi, Frans Verjibitski müəllim, Hacı Molla Vəli Məşədi oğlu şəriət müəllimi işləmişlər.

Uluxanlı məktəbi ilə 1918-ci ilə qədər olan məlumatı İ.İsmayilovun və E.Həsənovun "Zülmət səltənətində məşəl" kitabında əldə etmək mümkündür. "Zülmət səltənətində məşəl" kitabında verilən məlumata görə, 1917-ci ildə Şəmdin bəy və Mirzə Cəfər gəndən sonra onların yerinə gələn Mirzə Ələsgər Rzazadə və mərhum, ordenli müəllimə Fatma Qədimovanın həyat yoldaşı Ələkbər Qədimov olmuşdur.

1918-20-ci illərdə İrəvan gimnaziyası və İrəvan Müəllimlər Seminariyası kimi erməni millətçilərinin törətdiyi iğtişaşlar nəticəsində bağlandı. Onu xüsusi vurğulamaq lazım gəlir ki, erməni daşnakları kəndi o qədər talan etmişdilər ki, 1988-ci ilə kimi bir söhbət düşəndə deyirdilər: "Zəngibasar talanı deyil ki?"

1920-ci ildən sonra elmin, mədəniyyətin inkişafı üçün geniş imkanlar açıldı. 1924-cü ildə İrəvan pedaqoji texnikumunun fəaliyyət göstərməsi Uluxanlı məktəbinin üfüqlərini genişləndirirdi. Məktəbin müəllimlərinin böyük bir qismi, o cümlədən Əsəd Məmmədov, Əli Xəlilov, Tamam Axundova, Əjdər Kazımov, Qadir Məmmədov, Məmmədli Məhərrəmov, Əli Həsənov, Tağı Məhərrəmov, İsmayil İsmayilov, Qulam Namazov, Əli Qədiməliyev, Cəfər Məmmədov, Əliqulu Səlimov, Heydər Nağıyev, Əkbər Əliyev İrəvan məktəbinin məzunları idi. Demək lazımdır ki, yuxarıda adları çəkilən ilk iki şəxsə 1928-30-cu illərdə İrəvan Pedaqoji Texnikumunda işləmiş, gələcəyi böyük elm xadimi, SSRİ EA-nın müxbir üzvü olmuş, Azərbaycan EA-nın keçmiş prezidenti, akademik Yusif Məmmədəliyev dərs demişdir"-deyə Ə.Zeynalov yazır.

Ə.Zeynalovun yazdığına görə, 30-cu illərdən başlayaraq Uluxanlı ali təhsilli ziyalılar yetişməyə başladı. O, vurğulayır ki, Məmməd Rzayev 1936-cı ildə İrəvan Dövlət Universitetini ermənicə bitirmişdi. "Heydərqulu Quliyev, Əsəd Məmmədov, Heydərqulu Sal-

manov Bakıda ali təhsil almışlar. 1936-cı ildə İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda Azərbaycan şöbəsinin açılması Uluxanlı ali təhsillilərin sayının artmasını xeyli sürətləndirdi...

Demək lazımdır ki, uzun müddət ətraf kəndlərin Yuxarı Necili, Aşağı Necili, Cəngilər, Dəmirçi, Çobankərə, Mehmandar, Qaraqışlaq, Sarvanlar, Rəncbər, Həbiləkənd və s. kənd məktəblərinin müəllimlərinin əksəriyyəti Uluxanlı idi. Onlar ilk təhsillərini məhz Uluxanlı məktəbində almışdılar..."

1988-ci ilin 17-18 iyun hadisələri...

Ə.Zeynalov yazır ki, erməni saqqallıları Azərbaycan kəndlərinə hücum etdilər. O, qeyd edir ki, ilk zərbəni rayon mərkəzində Uluxanlı (Zəngibasar) azərbaycanlıları aldı. Evlər yandırıldı, talan edildi. Uzun illər rayonun Yuxarı Necili kəndində məktəb direktoru olmuş Qadir Məmmədovun evini üç dəfə talan etdilər, heç bir şey qalmadı. Zəngibasara son məktəb direktoru Sənan Qədiməliyev döyülərək ölümcül vəziyyətə salındı. Həmin ili Zəngibasar məktəbinin şagirdləri heç bir ali məktəbə sənədlərini verə bilmədi.

1988-ci il sentyabrın 1-i...

Ölkənin bütün məktəblərində yeni dərs ili başlayır. Hər yerdə qayğısız uşaqların şəh qəhqəhələri. Yalnız bir məktəbdən başqa. Bu, Uluxanlı məktəbi idi. O, döyüşlərdə övladlarını itirmiş ananı xatırladı. Onun nə siniflərdən, nə də heyətindən səs-səmir gəlmirdi. Ulu Mirzə Cəlilin dərs dediyi tədris ilindən düz bir əsr sonra Uluxanlı məktəbi sözün əsl mənasında süquta uğradı. O, indi uzun illər boyu qoynunda bəslənib böyümüş, təhsil almış məzunlarının işlərində, əməllərində, bir də xatirələrində yaşayır. Məktəbin ömrü artıq tarixə yazıldı. Bir türk mahnısında deyildiyi kimi: "Bır də o ötən günlər, xatirələrdə qaldı..."

Ə.Zeynalovun Uluxanlı məktəbin tarixinə ayna tutan bu yazısında qədim bir elin, ulusun həm gözəl, işıqlı, həm də hüznünlü günləri boylanır. Əlbəttə, yenidən Zəngibasara, Uluxanlıya qayıtmaq inamı da boy göstərir. Adı, fəaliyyəti, yetirmələri ilə tarixə köçən Uluxanlı məktəbi hər zaman xatırlanır və xatırlacaq da. Ondan başqa o məktəbdən zəng sədalarının eşidiləcəyi günün də uzaqda olmadığına inanırıq.